

SLOBODNO VRIJEME DRUŠTVENIH GRUPA

Snježana Čolić

Institut za društvena istraživanja, Zagreb

Autorica daje jezgrovit pregled podataka o korištenju slobodnog vremena društvenih grupa. Osnovni cilj ovoga rada je: utvrditi da li postoje i kolike su razlike u provođenju slobodnog vremena između pripadnika različitih socijalnih grupa u SR Hrvatskoj.

Rezultati istraživanja pokazali su da postoje više-manje značajne razlike u provođenju slobodnog vremena društvenih grupa. Kod nekih grupa, kao što su seljaci, teško je govoriti o postojanju slobodnog vremena. Osnovni moment koji razlikuje društvene grupe je stupanj participacije u temama i produktima kulture, a nešto manje (sub)kulturno određenje.

Sfera tzv. slobodnog vremena predstavlja jedan od bitnih aspekata načina života društvenih grupa. Iz jednog od osnovnih ciljeva cjelokupnog istraživanja (empirijska verifikacija društvene statifikacije) proizlazi i glavni cilj ovoga rada: utvrditi da li postoje, i kolike su, razlike u provođenju slobodnog vremena između pripadnika različitih socijalnih skupina, kao i kakve su njegove karakteristike.

Najopćenitije, »slobodnim vremenom« smatra se ono vrijeme koje preostaje nakon rada. Dapače, ono se često postavlja kao antiteza radu. Međutim, u kojem smislu slobodno vrijeme možemo kvalificirati kao »slobodno«? Znamo da aktivnosti u slobodnom vremenu mogu biti birane ili nebirane. S druge strane, vrijeme izvan rada ispunjavaju različite i dispartne aktivnosti. Naime, slobodno vrijeme, uvjetno rečeno, implicira različite segmente. Najznačajniji njegov dio svakako je dokolica (razonoda). Ali ne zaboravimo ni onaj njegov segment koji neki teoretičari nazivaju »poluslobodnim vremenom«,¹ a u okviru kojeg se izvršavaju razne druge obaveze izvan rada,

¹ Termin »poluslobodno vrijeme« koristi Joffre Dumazedier, da bi njime označio mnogobrojne aktivnosti koje imaju mješovit karakter, te se u zavisnosti od različitih situacija svrstavaju čas među slobodno vrijeme, a čas među obaveze. Vidi: J. Dumazedier: Rad i slobodno vrijeme, u G. Friedmann-P. Navile, *Sociologija rada*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1972., str. 682.

Shodno tome Friedmann govori o slobodnom vremenu i oslobođenom vremenu, gdje je oslobođeno vrijeme cjelokupno vrijeme izvan obaveznog rada, a slobodno vrijeme je ono koje je oslobođeno svake obaveze i u okviru kojeg se svaki pojedinac može razvijati prema vlastitom izboru, ukoliko posjeduje sposobnosti i sredstva. G. Friedmann: Razonoda i tehnička civilizacija, *Gledišta*, br. 2, 1962, str. 311 i dalje.

koje ponekad imaju mješovit i ambivalentan karakter (obiteljske i društvene obaveze, prekovremeni rad, popravci, odlazak i dolazak s posla i tsl.). Ipak, važno je spomenuti i to da u stvarnosti često ne postoji izrazita granica između tih segmenata, jer neke od obaveza izvan radnog vremena mogu u određenim okolnostima predstavljati ugodnu aktivnost u okviru slobodnog vremena, a u drugim — obavezu. Ovo prožimanje pojedinih segmenata slobodnog vremena i problem prerastanja jednog vremena u drugo, kao i složenost problema definiranja samog pojma slobodnog vremena, iniciraju nove probleme koji nadilaze intenciju ovog rada.

Budući da se aktivnosti slobodnog vremena razlikuju od proizvodnih aktivnosti, s jedne strane, i društvenih zadataka, s druge, one sačinjavaju ono što Dumazedier naziva »trećim aktivnostima«. »One mogu biti isključivo, sukcesivno ili istovremeno snage za oporavljanje, zabavu ili razvoj, snage za bijeg ili za društveno učešće, snage kulturnog napredovanja ili nazadovanja. To su snage čija je uloga istovremeno, efikasna i neodređena u dinamici kulture ili društva.«²

Naš pristup analizi slobodnog vremena temelji se na analizi aktivnosti (društvenih grupa) izvan radnog vremena, koje obuhvaćaju kako neka obilježja iz sfere obaveza (npr. kućanski poslovi i nabavke, popravci i sl.) tako i razne oblike razonode (dokolice), kao i neke forme društvenosti, izlaske, bavljenje sportom, hobijima, dopunsko obrazovanje, društveno-politički rad, informiranost i dr. Osnovna tvrdnja glasi: postoje veće ili manje razlike u provođenju slobodnog vremena, tj. aktivnosti izvan radnog vremena između društvenih grupa.

Ovaj rad predstavlja neku vrstu uvoda za eventualnu detaljniju studiju o slobodnom vremenu društvenih grupa, u kojoj bi se pokušao odrediti socio-kulturni profil svake od njih, a u okviru proučavanja načina života, gdje bi slobodno vrijeme predstavljalo jedan od segmenata njihove socio-kulturne diferencijacije.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Kod većine obilježja o aktivnostima izvan radnog vremena postoje, s obzirom na date društvene grupe, statistički značajne razlike. Međutim, intenzitet ovog diferenciranja između društvenih grupa je različit, na što indicira raspon korigiranog koeficijenta kontingencije (C) od 0,69—0,21.

Analizirajući podatke koji se odnose na obavljanje »kućanskih poslova i nabavki«, ustanovili smo da postoje znatne razlike između društvenih grupa. Pri obavljanju tih poslova rutinski službenici najviše se razlikuju od ostalih grupacija. Naime, preko 95% njih obavlja takve poslove. Od toga, dnevno 68,9%, tjedno 20,3% a mjesečno i rjeđe 6,1%. To donekle možemo objasniti činjenicom da se u toj grupaciji nalazi daleko najveći broj žena (76%), za razliku od ostalih grupa gdje su oba spola zastupljena podjednako (npr. kod inteligencije sistemskog i potrebnog rada), ili onih koje su pretežno »muške« grupacije (npr. politički rukovodioci, VKV i KV radnici, obrtnici i seljaci). Intelktualci sistemskog i potrebnog rada obavljaju ove poslove uglavnom

² J. Dumazedier: *ibid.*, str. 684. Iz toga proizlaze tri osnovne funkcije dokolice prema Dumazedieru: odmor, zabava i razvoj ličnosti.

dnevno (53% i 56,2%), a manje tjedno (26% i 25,9%) i mjesečno (12,2% i 11,3%). Sličnu situaciju imamo kod NKV i PKV radnika (dnevno: 51,4%; tjedno: 18,5%; mjesečno: 12,5%). S druge strane, VKV i KV radnici, obrtnici i seljaci obavljaju ih u manjoj mjeri od gore navedenih grupa, što opet možemo dovesti u vezu s njihovom spolnom strukturom, a vjerojatno i stavovima prema toj vrsti aktivnosti. Politički rukovodioci i direktori u mnogo manjoj mjeri od ostalih grupa obavljaju dnevno te poslove (27,4% i 29,4%), ali zanimljivo je to da se jedino te dvije grupacije u većoj mjeri od svih ostalih bave ovim poslovima tjedno (35,7% i 34,6%). U okvir »poluslobodnog vremena« spadaju i one domaće aktivnosti od kojih, upražnjavajući ih, pojedinac ima i izvjesnu korist. Jedna od njih su »popravci u kući, stanu«. Ali, napomenimo i to da »popravci« i slične aktivnosti ne moraju biti nužno utilitarne. Naime, znatan dio ljudi ovim poslovima se rado bavi, nalazeći u njima nadoknadu za rad koji osiromašuje i depersonalizira. Kod ove aktivnosti razlike među društvenim grupama postoje, ali nisu izrazite. Među inteligencijom sistemskog rada i rutinskim službenicima ima najviše onih koji nikada ne prakticiraju ovu aktivnost (35,5% i 38,8%).³ Inače, sve grupe se bave ovom vrstom aktivnosti uglavnom mjesečno i rjeđe, nešto manje tjedno, a dnevno gotovo zanemarljivo. Kod političkih rukovodilaca i direktora nalazimo najveći postotak bavljenja ovom aktivnošću mjesečno i rjeđe (56,2% i 47,9%). S druge strane, dnevno i tjedno prakticiranje najzastupljenije je kod seljaka (dnevno: 16,9%; tjedno: 30,6%).

Jedan vid profesionalne kompenzacije predstavljaju »hobiji«, ručni radovi i slične djelatnosti. U našoj analizi nismo obuhvatili strukturu hobija. Općenito uzevši, postoje umjerene razlike u bavljenju hobijskim i sličnim vrstama aktivnosti između društvenih grupa. Glavni zastupnici »hobi ideologije«, prema našim podacima, su službenici i inteligencija. Oko 75% službenika bavi se nekakvim hobijskim, a od toga 22% dnevno, 29% tjedno i 23% mjesečno i rjeđe. Slično je i sa obje grupe inteligencije. S druge strane, politički i privredni rukovodioci, radnici i obrtnici manje se bave ovom aktivnošću, a seljaci najmanje (75% seljaka nema nikakav hobi).

Aktivno i rekreativno bavljenje sportom, kao jedna od mogućih aktivnosti izvan radnog vremena, razlikuje se od grupe do grupe. Evidentno je da se viši i srednji slojevi (politički rukovodioci, direktori i inteligencija) bave sportom više od nižih slojeva (VKV i KV radnika, rutinskih službenika, NKV i PKV radnika i seljaka). Politički i privredni rukovodioci, kao i inteligencija, bave se sportskim aktivnostima rjeđe dnevno, a češće tjedno i mjesečno. Najmanje se sportom bave seljaci. Njih 90% nikada ga ne prakticira. Seljake u sportskim neaktivnostima slijede NKV i PKV radnici (77,3%), obrtnici (64,8%) i rutinski službenici (61,3%) (Tabela 1).

Da ljudske aktivnosti u slobodnom vremenu često zavise od socio-ekonomskog statusa, te da on na neki način utječe i na izbor samih aktivnosti, najbolje ilustrira aktivnost »bavljenje društveno-političkim radom«. Ova aktivnost, ujedno, najviše razlikuje društvene grupe (C: 0,6985). S jedne strane,

³ Pretpostavljamo da kod rutinskih službenika na to utječe opet njihova spolna struktura. To se odnosi i na grupe političkih rukovodilaca, direktora i seljaka.

imamo političke rukovodioce koji se dnevno čak u 70,5% slučajeva bave društveno-političkim radom, slijede ih direktori (23,4%) i inteligencija sistemskog rada (12,4%). S druge su strane NKV i PKV radnici, obrtnici i seljaci, koji se dnevno uopće ne bave tom djelatnošću, odnosno VKV i KV radnici, rutinski službenici i inteligencija potrebnog rada koji je dnevno upražnjavaju u nezatnoj mjeri, a tjedno i mjesečno nešto više. Također, 90% seljaka, 90,9% obrtnika, 90,5% NKV i PKV radnika te 75,6% VKV i KV radnika nikada se ne bavi ovom aktivnošću.

Tabela 1.

AKTIVNO I REKREATIVNO BAVLJENJE SPORTOM

Učestalost	Društvene grupe								
	Polit. rukov.	Direktori	Intelig. sist. rad.	Intelig. potr. rad.	VKV i KV radn.	Rutin. služb.	NKV i PKV radn.	Obrtnici	Seljaci
Dnevno	4,3	4,4	4,9	4,5	3,4	2,9	2,0	2,5	1,5
Tjedno	21,2	21,9	26,8	23,6	17,2	18,6	8,5	17,0	2,5
Mjesečno i rjeđe	27,5	28,0	23,5	25,3	21,0	17,2	12,2	15,7	6,0
Nikada	47,0	45,7	44,8	46,6	58,4	61,3	77,3	64,8	90,0

N = 3606

Hi-kvadrat: 347,4534

korigirani C: 0,3303

Potreba za samoobrazovanjem danas, kada su nova znanja sve potrebija, kako u radu tako i u svim svakodnevnim djelatnostima, raste i bit će sve neophodnija u svim periodima života. Ipak, obilježje »pohađanje škole, tečaja, seminara« u znatno manjoj mjeri razlikuje društvene grupe od prethodnog (C: 0,2832). Većina pripadnika svih društvenih grupa nikada se ne bavi ovim aktivnostima, s tim da je to najizrazitije kod nižih slojeva (seljaci: 99%; obrtnici: 96%; NKV i PKV radnici: 94%; VKV i KV radnici: 90% i rutinski službenici: 83%). Viši i srednji slojevi (politički rukovodioci, direktori i inteligencija) prakticiraju ovaj vid aktivnosti uglavnom mjesečno i rjeđe, s tim da kod intelektualaca potrebnog rada nalazimo najveći postotak upražnjavanja ove aktivnosti (20%). U današnjim uvjetima teško je reći radi li se o nepostojanju potrebe za ovom vrstom aktivnosti, ili o nemogućnosti da se ona zadovolji. Pretpostavljamo da ima i jednog i drugog, ovisno o kojim se grupacijama radi.

Poznato je da masovna kultura u nekim svojim aspektima utječe na smanjenje socijalne distance između pojedinih društvenih grupa. Jedan od načina manifestiranja ovoga je tzv. »homogenizacija« kulture, tj. nestajanje ili ublažavanje socijalnih i kulturnih razlika posredstvom produkata masovne kulture. Za ilustraciju ovoga poslužiti će nam podaci o »slušanju radija i gledanju televizije«, gdje postoje veoma male razlike između društvenih grupa. Naime, pripadnici svih grupa gotovo svakodnevno slušaju radio i gledaju televiziju, s tim da je to nešto manje izraženo kod nižih slojeva (NKV i PKV radnika

i seljaka). Ipak, možemo reći da se kulturne granice donekle gube na zajedničkom tržištu mass-medija.⁴

Aktivnosti kao što su »izleti« i »šetnje« karakteristični su za gradsko stanovništvo i u znatnoj mjeri razlikuju gradske grupe od seoskih. Relativno masovno bježanje gradskog stanovništva u prirodu dobiva sve više obilježje vraćanja prirodi i predstavlja neku vrstu kompenzacije za urbani način života. Konkretno, na izlete većina gradskih grupa odlazi tjedno i mjesečno. Od ovih grupa najmanje odlaze na izlete VKV i KV radnici i obrtnici (40% radnika i 35% obrtnika nikada ne idu na izlete). Seljaci, dakako, gotovo nikada ne idu na izlete. Relativno visok postotak onih koji nikada ne idu na izlete u grupi NKV i PKV radnika (66%) treba tumačiti strukturom grupe. Naime, tu grupu uglavnom čine seljaci-radnici, koji mahom žive na selu, a rade u obližnjim urbanim centrima. Samim tim, njihova potreba za ovim načinom provođenja slobodnog vremena znatno je umanjena. Veoma sličnu situaciju imamo sa »šetnjama«.

»Putovanja« također u znatnoj mjeri razlikuju način provođenja slobodnog vremena društvenih grupa (C: 0,50). Politički rukovodioci, direktori i inteligencija putuju relativno često, s tim da je to posebno izraženo kod inteligencije potrebnog rada (oni u 86,1% slučajeva putuju mjesečno i rjeđe). Ovim grupama približavaju se rutinski službenici i obrtnici, čija se učestalost putovanja razlikuje od učestalosti grupacija radnika i seljaka.

Obilježje kao što je »razgovori s prijateljima i susjedima« predstavlja jednu od onih aktivnosti u slobodnom vremenu, u okviru koje se društvene grupe veoma malo razlikuju. To je svakako tradicionalni vid korištenja slobodnog vremena, na koji nije »imuna« niti jedna od društvenih grupa. Razgovori se uglavnom prakticiraju dnevno i tjedno, a manje mjesečno i rjeđe, s tim da je kod seljaka, radnika i obrtnika ova tendencija izraženija u dnevnoj praksi, za razliku od viših i srednjih slojeva i službenika.

Jedan od vidova rasonode su »izlasci«. Postoji znatna razlika između društvenih grupa kako u učestalosti izlazaka, tako i u sadržajima. Najviše izlaze intelektualci (sistemskog i potrebnog rada), a zatim politički rukovodioci i direktori. Niži slojevi izlaze mnogo rjeđe, s tim da seljaci izlaze najmanje (njih 74,9% nikada ne izlazi), zatim NKV i PKV radnici, obrtnici i VKV i KV radnici. Dnevna učestalost izlazaka veoma je mala. Dnevno najviše izlaze obrtnici⁵, zatim inteligencija i službenici. Napomenimo i to da se više izlazi mjesečno i rjeđe, nego tjedno (Tabela 2).

Izlasci u »kafić, gostionicu ili buffet« relativno malo razlikuju društvene grupe. Međutim, kod izlazaka u »restoran« već postoje znatne razlike (C: 0,45). Naime, seljaci i NKV i PKV radnici gotovo nikada ne izlaze na takova mjesta. Također, VKV i KV radnici veoma rijetko idu u restoran. Izgleda da su restorani prostor u koji najviše zalaze viši i srednji slojevi (politički rukovodioci, direktori i inteligencija), i u nešto manjoj mjeri službenici i obrtnici.

⁴ Ovo gubljenje socijalnih distanci u nekim aspektima masovne kulture ne znači da ne postoji daljnje novo raslojavanje i distanciranje. Tako, npr., slušanje radija i gledanje televizije razlikovat će se po izboru kanala i programa, a ta razlika u ukusu predstavlja odraz daljnje parcijalne društvene diferencijacije.

⁵ Nešto izraženije dnevno izlaženje obrtnika, može se dovesti u vezu s prirodom njihovog posla (poslovni kontakti), materijalnim statusom i sl.

Tabela 2.

IZLASCICI

Učestalost	Društvene grupe								
	Polit. rukov.	Direktori	Intelig. sist. rad.	Intelig. potr. rad.	VKV i KV radn.	Rutin. služb.	NKV i PKV radn.	Obrtnici	Seljaci
Dnevno	6,8	7,8	8,8	10,6	9,6	10,1	6,8	12,2	1,5
Tjedno	28,9	25,3	30,6	32,5	23,9	25,0	18,5	21,1	8,1
Mjesečno i rjeđe	49,0	50,7	48,6	44,6	32,0	44,0	22,1	36,8	15,5
Nikada	15,3	16,2	12,0	12,3	34,5	20,9	52,6	29,9	74,9

N = 3599

Hi-kvadrat: 738,6050

korigirani C: 0,4597

Odlasci u »kino« (jednu od popularnih kulturnih institucija) također znatno diferenciraju društvene grupe. Najčešće u kino idu srednji i viši slojevi, i to više mjesečno, nego tjedno, a od njih, najviše inteligencija — potrebnog rada (84%). S obzirom na učestalost izlazaka u kino, rutinski službenici bliži su srednjim i višim slojevima, nego nižim. Seljaci gotovo i ne idu u kino (90% njih ne ide nikada). NKV i PKV radnici, u čijem sastavu ima najviše tzv. seljaka-radnika, češće od seljaka idu u kino.

Podaci o posjetu kazalištu dozvoljavaju nam da zaključimo da je ono još uvijek relativno elitna kulturna institucija. Naime, razlike u posjećivanju kazališta između društvenih grupa veoma su izražene (C: 0,54). U kazalište uglavnom idu viši i srednji slojevi, i to više mjesečno i rjeđe, nego tjedno. Među njima posebno se ističe grupa inteligencije potrebnog rada, koja najčešće odlazi u kazalište (78%). Rutinski službenici posjećuju kazalište u manjoj mjeri od srednjih i viših slojeva, ali znatno više nego niži slojevi (radnici i seljaci).

Što se tiče koncerata, općenito uzevši, slabo su posjećeni, i u tome postoje relativno male razlike između društvenih grupa. Donekle izrazitija razlika postoji kod koncerata klasične glazbe (C: 0,38), na koje uglavnom idu srednji i viši slojevi, a najviše inteligencija potrebnog rada (51%), dok se pripadnici ostalih grupa gotovo uopće ne pojavljuju na ovoj vrsti koncerata. Slična situacija je i s koncertima zabavne glazbe, koje najviše posjećuju rutinski službenici.

Neki tradicionalni oblici izlazaka, kao npr. »posjet prijateljima«, relativno malo diferenciraju društvene grupe (C: 0,26). Prijatelji se posjećuju uglavnom tjedno i mjesečno, s tim da je dnevno posjećivanje nešto izraženije kod radnika, seljaka i obrtnika.

Odlazak na »kućne zabave« uglavnom prakticiraju viši i srednji slojevi (pretežno mjesečno, a manje tjedno), s izuzetkom rutinskih službenika koji su bliži ovim grupacijama, nego onim nižim. Ovaj vid razonode najbliži je intelektualcima potrebnog rada (70%) i sistemskog rada (60%).

U posjećivanju sportskih priredbi postoje izvjesne razlike između društvenih grupa. Na njih najčešće odlaze politički rukovodioci, direktori, obrtnici i VKV i KV radnici.

Jedna od mogućih aktivnosti u slobodnom vremenu svakako je »čitanje knjiga, štampe, časopisa i književnih djela«. Komunikacija putem knjige ne uspostavlja se samo na nivou tzv. lijepe književnosti, u kojoj uživa književno obrazovan čovjek; ona se vrši putem knjiga i čitanja svake vrste.⁶

Kod obilježja »čitanje knjiga« ustanovili smo da postoji značajna razlika između društvenih grupa (C: 0,61). S jedne strane, imamo više i srednje slojeve (političke rukovodiocce, direktore i inteligenciju) koji čitaju knjige i to dnevno, tjedno, ili mjesečno i rjeđe, a s druge strane, seljake koji najmanje čitaju (81,6% nikada ne čita knjige), zatim NKV i PKV radnike koji relativno malo čitaju, te rutinske službenike, VKV i KV radnike i obrtnike koji čitaju knjige u nešto većoj mjeri od prethodne dvije grupe. Spomenimo i to da dnevno čita knjige najviše inteligencija potrebnog rada (54,6%). Općenito uzevši, možemo reći da ukoliko je čovjek obrazovaniji, utoliko osjeća veću potrebu za čitanjem.

Čitanje »dnevne štampe« razlikuje društvene grupe u znatnoj mjeri (C: 0,52). Politički rukovodioci, direktori i inteligencija čitaju dnevni tisak u gotovo 100% slučajeva. Slijede ih rutinski službenici (90%), obrtnici (88%) i VKV i KV radnici (82%). S druge strane, svega 35% seljaka i 54% NKV i PKV radnika čita dnevnu štampu.

Manja razlika, iako ne zanemariva, između društvenih grupa, je kod čitanja »zabavnih tjednika« (C: 0,37). Njih čitaju podjednako sve društvene grupe, osim seljaka i NKV i PKV radnika. Seljaci u 60% slučajeva uopće ne čitaju zabavne tjednike, a NKV i PKV radnici u 42% slučajeva. Rutinski službenici su grupa koja najviše čita zabavne tjednike (76%).

Znatna razlika između društvenih grupa postoji u čitanju »informativnih tjednika« (C: 0,57). Informativne tjednike najviše čitaju politički rukovodioci (77,4%), direktori (65,2%) i inteligencija sistemskog rada (61,1%). U nešto manjoj mjeri čita ih inteligencija potrebnog rada, pa rutinski službenici i obrtnici. Veoma malo ih čitaju VKV i KV radnici (17,6%), a gotovo zanemarivo NKV i PKV radnici i seljaci (Tabela 3).

Tabela 3.

ČITANJE INFORMATIVNIH TJEDNIKA

Učestalost	Društvene grupe								(u procentima)
	Polit. rukov.	Direktori	Intelig. sist. rad.	Intelig. potr. rad.	VKV i KV radn.	Rutin. služb.	NKV i PKV radn.	Obrtnici	Seljaci
Dnevno	1,5	1,0	0,7	1,0	0,7	1,2	0,8	1,3	—
Tjedno	77,4	65,2	61,1	51,9	17,6	34,2	6,3	30,2	4,4
Mjesečno i rjeđe	12,8	19,5	18,6	26,3	20,3	21,8	10,8	18,5	8,9
Nikada	8,3	14,3	19,6	20,8	61,4	42,8	82,1	50,0	86,7

N = 3593

Hi-kvadrat: 1286,8424

korigirani C: 0,5721

⁶ Vidi: Nicole Robine, Čitanje, *Kultura*, br. 20/1973, str. 37.

Kod čitanja »stručnih časopisa i knjiga«, kao i kod »čitanja književnih djela«, veoma su izražene razlike između društvenih grupa. Učestalost čitanja »stručnih časopisa i knjiga« veoma je izražena kod inteligencije potrebnog rada, političkih rukovodilaca, direktora i inteligencije sistemskog rada. Rutinski službenici, VKV i KV radnici i obrtnici u znatno manjoj mjeri se bave ovom aktivnošću, s tim da je ona kod njih najizraženija mjesečno i rjeđe. Seljaci i NKV i PKV radnici minimalno upražnjavaju ovu aktivnost. I ovdje je očita povezanost između profesije i izbora aktivnosti u slobodnom vremenu

Društvene grupe se razlikuju u značajnoj mjeri s obzirom na čitanje »književnih djela« (C: 0,59). Književna djela najviše čitaju intelektualci potrebnog rada, zatim politički rukovodioci, inteligencija sistemskog rada i direktori. Rutinski službenici i VKV i KV radnici slijede ove grupe, dok NKV i PKV radnici, obrtnici i seljaci veoma malo čitaju književna djela (Tabela 4).

Tabela 4.

ČITANJE KNJIŽEVNIH DJELA

Učestalost	Društvene grupe								(u procentima)
	Polit. rukov.	Direktori	Intelig. sist. rad.	Intelig. potr. rad.	VKV i KV radn.	Rutin. služb.	NKV i PKV radn.	Obrtnici	Seljaci
Dnevno	14,9	12,6	20,8	23,1	4,9	12,0	2,5	9,4	—
Tjedno	23,5	20,2	24,5	28,2	7,9	21,4	4,0	8,9	2,7
Mjesečno i rjeđe	51,6	54,3	43,9	41,2	32,1	48,2	21,0	32,6	6,4
Nikada	10,0	12,9	10,8	7,5	55,1	18,4	72,5	49,1	90,9

N = 3597

Hi-kvadrat: 1450,2057

korigirani C: 0,5972

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Na osnovu svega navedenog možemo reći da postoje više-manje značajne razlike u provođenju slobodnog vremena društvenih grupa. Jedan od zaključaka koji se »nameće« je taj, da se društvene grupe, s obzirom na aktivnosti u slobodnom vremenu, sve više diferenciraju prema stupnju participacije u temama i produktima kulture, a nešto manje prema svom (sub)kulturnom određenju. Izuzetak ovdje donekle čine samo seljaci, kod kojih je veoma teško odijeliti radno od slobodnog vremena, tj. proizvodnu djelatnost od cjelokupnog života. Ukoliko uopće možemo govoriti o slobodnom vremenu kod seljaka, recimo da ga karakteriziraju tradicionalno-pasivni oblici provođenja, s izvjesnim probojima masovne kulture i komunikacija.

Postojanje »kvantitativno ili kvalitativno nerazvijenog slobodnog vremena, u mnogim slojevima društva, održava nejednakosti i napetosti«⁷. U svakom slučaju, socio-ekonomski status koji pojedine grupe imaju u društvu, udaljenost mjesta stanovanja od mjesta rada, »izmravljeni« rad predstavljaju neke od osnovnih faktora koji određuju oblike otuđenja u slobodnom vreme-

⁷ J. Dumazédier: *ibid.* str. 703.

nu. Dumazedier navodi još dva faktora koji utječu na realizaciju kulturnih interesa u oblasti dokolice: financijska sredstva i raspoloživost vremena.

Općenito uzevši, socijalna stratifikacija slobodnog vremena može se rezimirati na slijedeći način: ako izuzmemo seljake, najniže se nalaze oni koji imaju najmanji dohodak i koji ostaju zatvoreni u svojim »marginalnim« zonomama. U ovu grupaciju spada većina radnika. Rutinski službenici, koji na osnovi svoga materijalnog položaja pripadaju ovom sloju, po načinu života (participaciji u temama i produktima kulture) približavaju se srednjem sloju. Kod obrtnika nalazimo dosta tradicionalnih obilježja u provođenju slobodnog vremena, ali se i oni u nekim obilježjima približavaju srednjem sloju.

S druge strane, viši i srednji slojevi sve manje se određuju vlasništvom ili novcem, a više ulogom u upravljanju i obrazovanjem, što također stvara kulturne barijere.⁸

Važno je još jednom istaknuti da je svijet slobodnog vremena u velikoj mjeri ovisan o profesionalnoj djelatnosti. Isto tako, kulturne djelatnosti određene su stupnjem društvene participacije i mjestom koje zauzimaju na društvenoj ljestvici. U vezi s ovim A. Touraine napominje da »oni koji su na niskom profesionalnom, ekonomskom i društvenom stupnju potisnuti su u primarne grupe srodstva, susjedstva, rada i gledaju na šire društvo kao na spektakl koji im se prikazuje u riječi i slici.«⁹ Naime, sloboda inicijative i sposobnost utjecaja nejednako su raspoređeni prema profesionalnom i društvenom nivou, tako da se masovno društvo vraća spoznaji da inicijativa može biti samo u vrhu društva, dok srednji slojevi slijede liniju oponašanja, a niži liniju uzmicanja ili pasivnog sudjelovanja u spektaklu što ga organiziraju društvene elite. Pasivnost često znači samo psihološku transkripciju podređenosti ili ekonomske i društvene ovisnosti.¹⁰

Na kraju, recimo i to da bi analizi slobodnog vremena društvenih grupa trebala prethoditi (između ostalog) i analiza kulturnih potreba, ukusa i interesa društvenih grupa u sferi slobodnog vremena.

Snežana Čolić

Spare Time of Social Groups

The author presents a brief overview of survey data about spare time of different groups. The basic purpose of the article is to establish if there are differences in use of spare time and of what size they are. Results show that significant differences in the use of spare time do exist. For some groups (p.e. peasants) it is hardly possible to speak about spare time. The basic fact that differentiates social groups is the level of participation in topics and products of culture and to a lesser extent sub-cultural determination.

⁸ Vidi: Alain Touraine: Postindustrijsko društvo, Globus, Zagreb, 1980, str. 90.

⁹ Ibid. str. 91.

¹⁰ Vidi: *ibid.* str. 89.